

SOUTH AFRICA / JUDGMENT

S v Mphela (366/92) [1994] ZASCA 12 (15 March 1994)

[1994] ZASCA 12

COURT

Supreme Court of Appeal

BEFORE

Grosskopf, Olivier, Mahomed

CASE / FILE NUMBER

366/92

Source: saflii.org · Research copy typeset by Esheria. Not court-issued or certified.

VERSLAGWAARDIGSaaknommer 366/92/wlb

IN DIE HOOGGEREGSHOF VAN SUID-AFRIKA (APPÈLAFDELING)

In die saak tussen:

JOSEPH MPHELA AppellantenDIE STAAT Respondent

CORAM: E M GROSSKOPF AR et OLIVIER, MAHOMED Wnd ARRVERHOORDATUM: 28 Februarie
1994DATUM VAN UITSPRAAK: 15 Maart 1994

UITSPRAAK

OLIVIER Wnd AR/

2 OLIVIER Wnd AR

In Junie 1992 het die appellant voor 'n regter en twee assessore op drie aanklagte tereggestaan: eerstens dat hy op 8 Mei 1991 en te Clubview, Pretoria, vir Jan Frederick Rykers Jonk vermoor het; tweedens dat hy op dieselfde geleentheid R157,00 van Jonk geroof het en derdens dat hy 'n aantal huishoudelike goedere, onder andere 'n radio, twee haardroërs en skoene en klerasie van die oorledene gesteel het. Beskuldigde het op 4 September 1991 in die landdroshof te Pretoria op die gemelde aanklagte gepleit. Daardie pleit het wat die feite betref, daarop neergekom dat die beskuldigde 'n lang tyd vir die oorledene as tuinhulp gewerk het en dat die oorledene hom van tyd tot tyd aangerand het. Op die betrokke dag het die oorledene na sy kamer gekom waar hy besig was om te slaap en 'n woordewisseling het tussen hulle ontstaan. Hy het toe gesê dat oorledene hom R1 500,00 skuld ten opsigte van lone en dit geëis, waarop die oorledene hom begin aanrand het. Hy

3 het homself verweer en die oorledene met 'n kerie geslaan.

Oorledene het die kiere vasgegryp en hom met 'n ysterstaaf begin slaan. Hy het die ysterstaaf vasgegryp en dit van die oorledene afgeneem. Hy het hom daarmee teen die bene geslaan totdat die oorledene op die grond geval het.

Oorledene het opgespring en 'n stoeigeveg het tussen hulle ontstaan. Terwyl die oorledene op die grond gelê het, het hy hom met sy skoene in die gesig geskop. Oorledene het toe swak geword en het gesê dat hulle nie meer moes baklei nie.

Daarop het hy R157,00 aan beskuldigde gegee. Beskuldigde het die buitekamer, waarin die struweling plaasgevind het, met 'n draad toegedraai terwyl die oorledene in die kamer was. Hy het toe in die oorledene se huis gaan eet en op 'n

later stadium die gemelde roerende goedere verwyder. Hy is

'n paar dae later gearresteer. Die landdros het 'n pleit van onskuldig op die moordklag aangeteken. Die verrigtinge is toe gestaak in afwagting van 'n beslissing van die Prokureur-generaal.

Voor die verhoorhof het beskuldigde onskuldig

4 gepleit aan die aanklagte van moord en roof, maar wel

skuldig aan diefstal van die gemelde artikels. Hy was deur

'n advokaat verteenwoordig en 'n verklaring is ingevolge

artikel 115 van die Strafproseswet ingehandig. Dit handel

met die twee pleite van onskuldig ten aansien van moord en

roof en herhaal in wese die pleitverduideliking voor die

landdros. 'n Verklaring is ook ingehandig ingevolge

artikel 112(2) van die Strafproseswet ten aansien van die

pleit van skuldig aan diefstal.

By die verhoor het vier getuies namens die Staat getuig.

Die enigste getuie namens die verdediging was dié van die beskuldigde self. Hy het, in wese, die vorige verklarings en pleitverduidelikings herhaal. Die oorledene is skuldig bevind aan al drie aanklagte. Die ratio van die skuldigbevindings aan aanklagte 1 en 2 (moord en roof) is dat die beskuldigde se weergawe, dat hy opgetree het in selfverdediging, verwerp is. Die verhoorhof het bevind dat hy geheel en al 'n

5 ongeloofwaardige en onbetroubare getuie is en dat hy sonder rede die oorledene aangeval en hom ernstig beseer het.

Nadat hy die oorledene ernstig beseer het en gesien het dat hy in 'n bewustelose toestand lê, het hy niks gedoen om hom te hulp te kom nie, maar inderdaad nog vir ure lank op die toneel en in die huis gebly voordat hy dit eers om ongeveer

middernag verlaat het. Ten aansien van die moordklag is beskuldigde ter dood veroordeel. Ten aansien van die roofklag is hy tot vyftien jaar gevangenisstraf gevonnis en ten aansien van die diefstalklag tot tien jaar gevangenisstraf. Die vonnisse op aanklagte 2 en 3 (roof en diefstal), moet samelopend uitgedien word. Alvorens die meriete van die skuldigbevindings en die kwessie van die vonnisse ter sprake kom, is daar 'n aangeieentheid in die prosedure wat deur die verhoorhof gevolg is en wat kommer wek en eerstens behandel moet word. In die loop van die kruisverhoor van die beskuldigde deur die Staatsadvokaat het laasgenoemde⁶ aansienlike probleme ondervind om helderheid by die

beskuldigde te kry oor waar en wanneer hy sy klere, wat deur die worsteling met bloed bevek was, verwissel het. Advokaat Malan het opgetree vir die Staat en advokaat Piovir die beskuldigde. Die rekord toon aan dat die volgendetoe plaasgevind het:

" HOF : Mnr Malan, is daar ooit ondersoek ingestel na die geestesvermoëns van hierdie mens? MNR MALAN : Nee, ek het hom nie ... (tussenbei) HOF : Is hy heeltemal compos mentis? Is hy toerekeningsvatbaar? MNR MALAN : Edele ja, nee ek moet sê, ek moet self toegee op hierdie stadium kan dit nogal bebwifel word. HOF : Want wat hy opdis lyk vir my, onderhewig aan wat mnr Pio mag aanvoer, 'n hele spul leuens. MNR MALAN : Dit is voor die hand liggend. HOF : En hy pas dit - wat my pla is hy pas dit aan soos hy in 'n hoek kom. MNR MALAN : Ja, onbeskaamd. HOF : Want tot op hierdie moment het ek nog nooit gehoor dat daar enige klere van hom op hierdie boneel was nie. MNR MALAN : Nee, nee, uit die aard van die saak, dit is ... (tussenbei) HOF : In geen hangkas of êrens was enige klere van hom, wat op sigself sy skorie dat hy daar sou gewerk het vir 'n tyd heelbemaal weerlê. MNR MALAN : Dit is korrek, uit die aard van die saak, dit was kardinaal tot die hele ... (tussenbei) HOF : Mnr Pio, watter indruk het u gekry van dié man met konsultasies?

7

MNR PIO: Ek het baie gesukkel ... (tussenbei)

HOF: Is hy rasioneel verantwoordbaar?

MNR PIO: Ek het aanvanklik so die indruk gekry, maar soos die saak aangaan het hy bietjie in die

moeilikheid, al hoe meer in die moeilikheid beland,
het sy instruksies al hoe moeiliker geraak. Ek dink
hy is toerekeningsvatbaar. Ek sal - dit was my
aanvanklike indruk.

HOF: U dink die saak moet maar voortgaan soos dit is?

MNR PIO : Ek dink so.

HOF: Ja, mnr Malan?

MNR MALAN : In watter vertrek was hierdie kas met die klere van u gewees? -- Daar is twee
hangkaste wat bymekaar staan."

Die kruisverhoor het toe voortgegaan. Kort daarna verklaar
die beskuldigde, steeds onder kruisverhoor in antwoord op
'n vraag die volgende:

"Sorry', ek het nie goed verstaan nie. Ek is duiselig, 'dizzy'."

Advokaat Malan vra toe aan hom wat hom duiselig maak en hy

sê dat hy 'n galaanval kry, maar dat daar voortgegaan kanword. Skaars veertien vrae verder, en
nadat advokaat Malanklaarblyklik probleme ondervind het om rasonale antwoordeby die
beskuldigde te kry, vind die volgende plaas:

" MNR MALAN : u edele, met alle respek, ek is geneig om ook die indruk te kry ek dring nie deur
tot die beskuldigde nie. Op hierdie stadium dink ek dit word

8

al hoe duideliker. Ek wil amper aan die hand doen of

'n mens hom nie maar moet poog om hom by 'n DG

vanmiddag te kry nie. Ek kan aangaan met die kruisverhoor, ek weet nie of dit enige nut het nie.
So, ek is in die hande van die hof. HOF : Ja, ons sal sien. Herverhoor? MNR PIO : Geen herverhoor
nie, en ek het geen beswaar teen so 'n aansoek soos deur my geleerde vriend gerig nie. HOF :
Maar sou 'n DG ondersoek vir ons van enige nut kan wees? MNR MALAN : Baie keer gee dit
dareem ten minste 'n aanduiding. Ek sou nie sê, ek wil net reg ook plaas, ek is nie klaar met
kruisverhoor nie. Sou hy heeltemal compos mentis wees dan sal ek graag wil voortgaan met die
kruisverhoor, ek het nog glad nie by die voorval uitgekom nie, maar in die lig ook van wat u
opmerking was, ek weet nie of dit enige - maar ek is in die hande van die hof. Ek sal voortgaan
met die kruisverhoor. HOF : Nee, maar u weet, ek is in dié verleentheid, hierdie saak is net
geplaas tot môre. MNR MALAN : Dit is ongelukkig so. HOF : En ek weet vir 'n feit my assessore is
volgende week nie beskikbaar nie, so. MNR MALAN: Goed, dan dink ek sal ek maar aangaan en

dan klaarmaak en dan sal ons maar later weer in die verhoor kyk. HOF: Moet ons maar sien.

MNR MALAN : Ja, soos die hof behaag. HOF : Maar u kan dit kortsny want dit ... (tussenbei) MNR MALAN; Ek sal. Ek sal dit so doen. Ek wil maar net deurgaans deur die nodigste. Goed, u sê u kom in die kamer in en hy vloek u en wat gebeur daarna? -- Hy het toe met my baklei."

Die kruisverhoor gaan toe voort en slegs 'n kort rukkie

9 later toon die rekord die volgende gebeure aan:

" MNR MALAN : So hy kom na u kamer toe sodat u vir hom kan vra om sy geld te gee? Om u geld vir u te gee --Ek weet nie wat is die rede dat hy na die kamer toe gekom het om so te kom praat nje. Hy het geen rede gehad om dit te doen nie? -- Hy het dit gedoen. MNR MALAN : Die vraag is: hy het nie rede gehad om dit te doen nie, hy was nie kwaad vir u nie? -- Die wyse hoe hy daar gekom het met sy aankoms het hy begin baklei. MNR MALAN : Die vraag is eintlik hy het nie rede gehad om dit te doen nie. As hy kwaad was vir u sou hy tydens die kosgee sessie vir u gesê het: 'Ek is kwaad vir jou', hieroor of daaroor. -- Hy het vir my kwaad geword. Hy het kwaad geword die stadium toe hy gesê het: 'Kaffertjie, jy moet luister na wat ek ...' (tussenbei) HOF : Ons maak geen vordering nie, mnr Malan. MNR MALAN : Goed, soos die hof behaag. Ek moet dit miskien net sê, ek stel dit aan u dat hierdie aanranding van die oorledene op u is 'n fiktiewe aanranding, dit het nie plaasgevind nie. Die oorledene het op 'n stadium na u kamer gekom. Of u hom soontoe geroep het en of hy vanself gekom het weet ek nie, maar u het hom aangerand, ernstig tot so 'n mate dat hy gesterf het daarvan."

Daar was nie veel meer vrae onder kruisverhoor nie. Daarwas geen enkele vraag gevra by wyse van herondervragingnie. Die voorsittende regter het hierna 'n hele aantalvrae aan die beskuldigde gevra ten aansien van die gebeure.¹⁰ Van die assessore het ook 'n vraag of twee gehad.

Die kwessie van die toerekeningsvatbaarheid van die beskuldigde is nooit weer geopper nie, daar was geen getuienis daaroor nie en geen melding word daarvan gemaak in die uitspraak van die verhoorhof nie.

Artikel 77(1) van die Strafproseswet lui soos

volg:

"Indien dit in enige stadium van strafregtelike verrigtinge vir die hof blyk dat die beskuldigde vanweë geestesongesteldheid of geestesgebrek nie oor die vermoë beskik om die verrigtinge dermate te begryp dat hy sy verdediging na behore kan voer nie, gelas die hof dat die aangeleentheid ooreenkomstig die bepalinge van artikel 79 ondersoek en oor verslag gedoen word."

Artikel 78(2) van die Strafproseswet lui soos

"Indien dit by strafregtelike verrigtinge beweer word dat die beskuldigde vanweë geestesongesteldheid of geestesgebrek nie vir die ten laste gelegde misdryf strafregtelik toerekenbaar is nie, of indien dit vir die hof by strafregtelike verrigtinge blyk dat die beskuldigde vanweë so 'n rede nie aldus toerekenbaar mag wees nie, gelas die hof dat die aangeleentheid ooreenkomstig die bepalinge van artikel 79 ondersoek en oor verslag gedoen word."

11 Artikel 79 bepaal die prosedure en reëlings in

verband met die verkryging van psigiatriese verslae wat

slaan op die toerekeningsvatbaarheid van die aangeklaagde

tydens die pleging van die beweerde misdryf. Dit is duidelik uit artikels 77(1) en 78(2) dat die hof geen diskresie het om 'n verwysing te weier nie waar daar blyke is dat die beskuldigde vanweë geestes-ongesteldheid of geestesgebrek nie verhoorbaar is nie (art 77(1)) of daar blyke of bewerings is dat die beskuldigde weens dieselfde redes nie toerekenbaar was nie (art 78(2)).

Reeds in *S v Mogorosi* 1979(2) SA 938 (A) te 942

A-C verklaar Viljoen Wnd AR:

"... should it have appeared to the Court a quo that the accused might not have been criminally responsible at the time he committed the offences? I italicise "might" to emphasize that a reasonable possibility suffices to oblige the court to direct the inquiry. There is no onus on an accused to prove at that stage that he was in fact not criminally responsible for the offences (cf *S v Ebrahim* 1973(1) SA 868 (A) at 871D -872A). On the other hand, once such a reasonable possibility emerges from an objective consideration of all the information placed before the court, it must direct the inquiry; it is not endowed with any discretion to refuse it; and, if it does refuse it,

12

this Court can therefore interfere and itself direct the inquiry."

(Sien ook *S v Kleinhans* 1991(1) SASV 252 (Nm) te 256 e-f.)

Die toets om te bepaal of in terme van artikel

78(2) opgetree moet word, is of daar 'n redelike

moontlikheid bestaan, aan die hand van 'n objektiewe

oorweging van al die inligting voor die hof, dat die

beskuldigde ontoerekeningsvatbaar of verminderd

toerekeningsvatbaar was. (*S v Mogorosi supra* te 942B; *S*

v Tom and Others 1991(2) SASV 249 (B) te 250j.) In *S v*

Manupo 1991(2) SASV 447 (K) te 449a is ook gesê dat daar so

'n ondersoek behoort te wees "... as daar enigsins 'n

grondige twyfel aan die beskuldigde se geestesvermoëns

bestaan ..." Ook in S v Mokie 1992(1) SASV 430 (T) te

440e is die toets van 'n redelike moontlikheid weer gestel.

Ten slotte het hierdie hof weer in S v Sindane

and Another 1992(2) SASV 223 (A) te 227j bevestig dataangesien 'n verwysing in terme van artikel 78(2) slegs 'n ondersoek beoog ten einde die hof in staat te stel om 'n

13 vasstelling te maak met betrekking tot die toerekenings-

vatbaarheid van die beskuldigde, die toets wat toegepas

moet word by die toestaan van so 'n bevel 'n lae een is -

al wat vereis word, is 'n redelike moontlikheid van

ontoerekeningsvatbaarheid of, moet bygevoeg word, selfs

verminderde toerekeningsvatbaarheid. Na my mening bestaandaar in die onderhawige saak 'n

redelike moontlikheid dat die beskuldigde tydens die pleging van die misdryf

ontoerekeningsvatbaar of verminderd toerekeningsvatbaar was of by die verhoor die verrigtinge

nie kon begryp nie. Die tersaaklike gedeeltes uit die verhoor is hierbo volledig aangehaal. Daaruit

blyk dit dat die verhoorhof uit die aard van die beskuldigde se antwoorde en algemene houding

die indruk gevorm het dat hy nie die aard van die verrigtinge begryp nie of dat hy moontlik

ontoerekeningsvatbaar of verminderd toerekeningsvatbaar was. Die beskuldigde se advokaat het

probleme om met die beskuldigde te konsulteer, ondervind. Die advokaat vir die Staat het dit

moeilik

14 gevind om tot hom deur te dring. Op 'n stadium was die

advokate dit eens oor die wenslikheid dat die beskuldigde

deur die distriksgeneesheer ondersoek word en was so 'n

aansoek ten minste in die vooruitsig gestel. Klaarblyklik

was daar by die hof en die advokate twyfel aan die

verhoorbaarheid of die toerekeningsvatbaarheid van die

beskuldigde. Myns insiens moes die verhoorhof op daardie stadium die verrigtinge opgeskort en

die beskuldigde terstond vir 'n ondersoek in terme van artikel 79 van die Strafproseswet gelas

het. Die vertraging en ongerief wat 'n uitstel van die verhoor weens sodanige verwysing

noodwendig meebring, behoort nie in die weg te staan van 'n nougesette beskerming van 'n

beskuldigde se fundamentele reg op 'n billike verhoor nie. (Sien S v Sindane and Another supra te

227j.) Die volgende vraag wat dan ontstaan is: wat is die korrekte prosedure wat hierdie hof moet

volg in die lig van die bevinding wat hierbo gemaak is?

15 Die moontlikheid dat die beskuldigde

ontorekeningsvatbaar was tydens die pleging van die

beweerde misdrywe ondergrawe enige moontlikheid van 'n

skuldigbevinding. Die fundamentele regte van 'n

beskuldigde en die beginsels van natuurlike geregtigheid

verg dat 'n skuldigbevinding wat bereik is sonder dat die

vraagstuk van toerekeningsvatbaarheid behoorlik ondersoek

is, waar daar aanduidings was dat dit ondersoek behoort te

word, nie mag bly staan nie. Ek sou dus oordeel dat die

skuldigbevindings en vonnisse tersydegestel moet word. Die

aangeleentheid moet terugverwys word na die verhoorhof

sodat gepaste stappe gedoen kan word om die nodige

ondersoek na die appellant se geestesvermoëns te laatplaasvind. (Sien in dié verband S v

Kleinhans supra; S v Manupo supra; S v Leeuw 1980(3) SA 815 (A) te 823K; S v Sindane and Another supra.)

Die skuldigbevindings en vonnisse word

tersydegestel en die aangeleentheid word terugverwys na die verhoorhof sodat die beskuldigde 'n aansoek in terme van 16 artikels 77 en 78 van die Strafproseswet vir 'n ondersoek

soos beoog in artikel 79 van gemelde Wet kan rig en vir die verdere afhandeling van die verhoor van die beskuldigde

ingevolge die bepalings van gemelde Wet.

Waarnemende Appèlregter

E M GROSSKOPF AR [STEM SAAM MAHOMED Wnd AR]

Source & reproduction note

Judgment wording, source notices and original paragraph numbers are retained. Esheria supplies the layout and this PDF's page numbers; these are not the source pagination. This is a research copy, not an official or certified court document. Check quotations, citations and publication restrictions against the original source before relying on it.

ORIGINAL SOURCE <https://www.saflii.org/za/cases/ZASCA/1994/12.html>

CASE PAGE <https://chat.esheria.ai/case-law/south-africa/s-v-mphela-unknown-topic-asca-1994--6a3ea5123b1caa9129809e82>

Prepared on 10 October 2026 · Esheria